

ВПЛИВ СЛОВАЦЬКОГО ФАКТОРА НА СЕРПНЕВІ ПОДІЇ 1968 Р. В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Ігор Шніцер

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: ihor.shnitser@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57208490333

Researcher ID: T-7796-2019

<https://orcid.org/0000-0003-4681-0263>

У статті висвітлено вплив словацького фактора на серпневі події 1968 р. в Чехословаччині, коли в країну з метою згорання демократичних реформ «Празької весни» були введені війська країн Варшавського договору. Нижня хронологічна межа дослідження продиктована початком вторгнення військ в Чехословаччину у ніч із 20 на 21 серпня 1968 р. Верхня хронологічна межа статті визначена завершенням роботи з'їзду Комуністичної партії Словаччини, який не визнавши результати Надзвичайного XIV з'їзду Комуністичної партії Чехословаччини, засвідчив відсутність єдності чехів і словаків у політичному протистоянні з Радянським Союзом та посприяв формуванню режиму «нормалізації». Методологія дослідження базується на наукових принципах історизму, об'єктивності та системності. Автором застосовано такі спеціально-історичні методи як історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та інші. Окупація Чехословаччини військами країн Варшавського договору в серпні 1968 р. призупинила процес федералізації країни. СРСР завдяки операції «Дунай» швидко досяг військових цілей в Чехословаччині, але зазнав політичної поразки, не зумівши домогтися передачі влади в країні до рук прокремлівських політиків. Вкрай негативна реакція влади та суспільства на перебування в країні іноземних військ та підсумки роботи Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ змусили СРСР змінити першочергові плани та ініціювати переговори з представниками чехословацької влади у Москві в серпні 1968 р. Автором з'ясовано, що під час переговорів радянське керівництво використало в інтересах СРСР прагнення словаків до рівноправності та пообіцяло підтримку у питанні майбутнього державного-правового устрою. У результаті присутній на московських переговорах «батько федерації» Г. Гусак прагматично змінив курс та став прихильником Л. Брежнєва. Він не тільки не допустив того, щоб словацькі комуністи на своєму з'їзді в Братиславі підтримали рішення Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ, але й активно долучився до «нормалізації» суспільно-політичного становища в ЧССР восени 1968 р. У результаті процес федералізації ЧССР попри поступове згорання демократичних реформ «Празької весни» був відновлений та проходив за умов домінування словаків.

Ключові слова: Чехословаччина, федерація, окупація, Радянський Союз, Надзвичайний XIV з'їзд Комуністичної партії Чехословаччини, московський протокол, Густав Гусак, словацький фактор.

Постановка проблеми. Під час «Празької весни» 1968 р. в Чехословаччині в черговий раз набуло актуальності словацьке питання, вирішити яке комуністи-реформатори на чолі з А. Дубчеком планували шляхом перебудови країни на федеративних засадах. Активним учасником процесу федералізації в Чехословаччині був Г. Гусак. Свого часу він був засуджений за словацький «буржуазний націоналізм», але згодом реабілітований та повернувся до активного політичного життя під час «Празької весни». У чеській та словацькій історіографії Г. Гусака називають «духовним батьком федерації» [Macháček, 2017, s. 378]. Саме він з 15 травня 1968 р. фактично керував спеціально створеним комітетом з підготовки нового конституційного устрою Чехословацької соціалістичної республіки (далі ЧССР). Після тривалих обговорень та дискусій чехословацькою владою був прийнятий «Проект федеративного впорядкування Чехословацької республіки». Він передбачав, що спільну державу чехів і словаків мають утворювати «дві рівноправні національні держави – Чеська соціалістична республіка та Словацька соціалістична республіка» [Rychlík, 1998, s. 132]. Проте подальший

процес федералізації ЧССР був призупинений військовою інтервенцією п'яти країн Варшавського договору. Це дало змогу Радянському Союзу у серпні 1968 р. використати у власних інтересах словацький фактор під час московських переговорів з комуністами-реформаторами на чолі з А. Дубчеком та формування основ політики «нормалізації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії різні аспекти «Празької весни» 1968 р. досліджували Р. Постоловський, А. Слесаренко, І. Десятничук, І. Вовканич, І. Шніцер та ін. Вітчизняні вчені, як вірно відзначає Р. Постоловський, «відійшовши від компартійної парадигми антисоціалістичного заклоту та виправдання інтервенції держав ОВД радянського періоду... розглядають феномен «Празької весни» як спробу демократичної трансформації соціалістичної системи чеським та словацьким суспільством» [Постоловський, 2018, с. 115]. Водночас процес федералізації ЧССР під час «Празької весни» 1968 р. в українській історіографії потребує додаткового вивчення. Суспільно-політичну ситуацію в ЧССР під час окупації військами країн Варшавського договору

через призму роботи Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ та з'їзду КПС в серпні 1968 р. вивчав історик Л. Цверчек [Cvrček, 2009, s. 138–183]. Місце та роль Г. Гусака у подіях «Празької весни» 1968 р. та процесі федералізації ЧССР детально висвітлена в ґрунтовній монографії М. Махачека [Macháček, 2017, 631 s.]. Важливі аспекти чесько-словацьких відносин під час подій 1968 р. в ЧССР всебічно досліджені Я. Ріхліком [Rychlík, 2015, 688 s.].

Завданням статті є на прикладі суспільно-політичної ситуації в ЧССР, що склалася після її окупації військами країн Варшавського договору у ніч з 20 на 21 серпня 1968 р., перебігу та результатів московських радянсько-чехословацьких переговорів висвітлити вплив словацького фактора на «нормалізацію» становища в республіці в серпні 1968 р.

Виклад основного матеріалу. У ніч із 20 на 21 серпня 1968 р. війська СРСР, Польщі, Угорщини, Болгарії та Німецької Демократичної Республіки розпочали вторгнення в ЧССР з метою припинити процес демократизації Комуністичної партії Чехословаччини (далі КПЧ) та держави, повернувши їх на шлях «реального соціалізму» за радянським взірцем. У такий спосіб СРСР «показував своє право примушувати Східну Європу «любити» комуністичний лад і підкорятися йому, а також своє право виступати арбітром, якщо цей лад опиниться під загрозою» [Шаповал, 2013, с. 64]. Перший секретар ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу (далі КПРС) Л. Брежнев з цього приводу говорив наступне: «якщо ми втратимо Чехословаччину, я піду з посади генерального секретаря» [Александров-Агентов, 1994, с. 149]. Офіційним приводом до введення іноземних військ в ЧССР став лист противників реформ «Празької весни» А. Капека, В. Біляка, А. Індри та ін. до уряду СРСР та країн Варшавського договору з проханням про «надання міжнародної допомоги». Він був переданий 3 серпня 1968 р. під час братиславської зустрічі членом чехословацької делегації В. Біляком члену радянської делегації П. Шелесту та увійшов в історію як «лист-запрошення». У ньому зазначалося, що в політичне життя ЧССР входять елементи ворожості партії, вони «підіймають хвилю націоналізму та шовінізму та спричиняють антикомуністичний та антирадянський психоз», створюють «сприятливі умови для контрреволюційного перевороту» [Požuvací list, 1968]. Відтак «здорові сили» ЧССР зверталися до «радянських комуністів, керівних представників КПРС та СРСР, з проханням надати дієву підтримку із використанням усіх доступних вам можливостей. Лише з вашою допомогою можна вберегти ЧССР перед загрозою контрреволюції» [Požuvací list, 1968].

Відзначимо, що даний лист не мав юридичної сили, оскільки особи, які його підписали, не належали до керівництва ЧССР та не були уповноважені на подібні дії. Проте жага влади «змусила» їх підіграти СРСР у питанні обґрунтування введення військ країн Варшавського договору в ЧССР з розрахунком на подальшу винагороду у вигляді найвищих державних посад в партії та державі.

Загалом на територію Чехословаччини в рамках операції «Дунай» в серпні 1968 р. було введено

близько півмільйона солдатів, 6 300 танків та 800 літаків [Sikora, 2008, s. 146]. Дана операція стала для Радянського Союзу наймасштабнішою військовою кампанією з часів Другої світової війни. За 48 годин 24 дивізії країн Варшавського договору повністю окупували територію Чехословаччини та безперешкодно опанували усі стратегічні об'єкти [Нариси історії Чехії, 2017, с. 255]. Цьому посприяло те, що президент ЧССР Л. Свобода та президія ЦК КПЧ закликали армію та народ не чинити опір військовим окупантам [Федорчак, 2012, с. 79]. Однак жертвами «безкровного вторгнення» стали близько 100 мирних жителів, ще 500 були поранені [1968 – придушення «Празької весни», Інститут національної пам'яті].

З військової точки зору операція «Дунай» швидко досягла поставлених завдань, чого не можна було сказати про її політичні цілі. Вранці 21 серпня 1968 р. радянські десантники від імені «революційного трибуналу» на чолі з А. Індрию провели арешт лідерів «Празької весни» А. Дубчека, О. Черника, Й. Сморковського, Ф. Крігеля та І. Шпачека й невдовзі вивезли їх за межі країни. Однак це не допомогло ставленикам Кремля перебрати владу в країні до своїх рук. Усі вони, через свою співпрацю з СРСР, опинилися в політичній ізоляції. Недарма один з ідеологів «Празької весни» О. Шик попереджав, що окупація Чехословаччини «посилить антирадянські настрої серед чехословацького народу та завдасть шкоди Радянському Союзу» [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 948]. Дійсно, громадяни ЧССР масово протестували проти військової інтервенції країн Варшавського договору. 22–23 серпня 1968 р. у Празі масово розповсюджувалися нелегальні газети та листівки з вимогою негайного виведення іноземних військ з території Чехословаччини. Згідно з повідомленнями органів безпеки, ситуація в Братиславі теж була неспокоїною, вибухо-небезпечною. Мали місце непоодинокі випадки акцій протесту громадян, а на 23 серпня була запланована велика антирадянська демонстрація молоді та студентства [Dalekopis dokumentujúci odpor občianskej verejnosti proti okupantom, 1968]. 28 серпня газета «Літерарні листи» назвала СРСР «жандармом», а її зовнішню політику – «козацькою дипломатією» [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 960]. Заклики до активного спротиву та активізації хвилі протестів проти окупації масово лунали з вуст політиків, громадських та культурних діячів. Наприклад, словацький письменник Ю. Шпітцер закликав колег перейти у підпілля та чинити активний супротив окупантам [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 961]. Подібні заклики були настільки масовими у перші дні окупації, що генеральний прокурор ЧССР змушений був видати усне розпорядження про формальний розгляд справ про вороже ставлення громадян ЧССР до окупаційних військ, з подальшим їх закриттям та випуском затриманих на свободу [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 962].

Варто відзначити, що у серпні 1968 р. в ЧССР мали місце й випадки активних (збройних) форм боротьби громадян проти окупантів. Наприклад, 22 серпня 1968 р. у Братиславі було відкрито вогонь по радянським військовим, які дислокувалися біля

міського телецентру й радіостанції. У результаті 2 солдатів були вбиті, а 8 отримали поранення. 22 серпня в Брно пострілом з натовпу був вбитий радянський солдат [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 954]. 23 серпня 1968 р. у Празі із сусідніх будинків були обстріляні радянські військові біля центральної будівлі МВС та ЦК КПЧ [Записка Комітета госбезопасности, 1968, с. 955]. Подібні випадки були непоодинокими та свідчили про вкрай негативне ставлення громадян ЧССР до «братньої допомоги» країн Варшавського договору.

Антирадянські настрої у Празі та загалом у ЧССР не відповідали початковому плану СРСР. Чехословацькі засоби масової інформації оголосили ставлеників Кремля В. Біляка, А. Індру та їх союзників зрадниками й вони відразу втратили вплив на суспільно-політичні процеси в ЧССР. Тому не дивно, що спроби прокремлівських політиків створити «робітничо-селянський уряд Чехословаччини» на чолі з А. Індрою провалилися. У результаті так звані «здорові сили» в ЧССР затаїлися, або навіть були змушені приєднатися до народних протестів проти військової окупації.

Політична ініціатива в ЧССР й надалі залишалася у руках легітимної влади. 22 міністрів на чолі із заступником прем'єр-міністра Л. Штроугалом за відсутності А. Дубчека оголосили, що беруть керівництво державою до своїх рук. 22 серпня 1968 р. противники окупації провели у Празі Надзвичайний ХІУ з'їзд КПЧ. Він пройшов без необхідної кількості делегатів зі Словаччини. З'їзд прийняв низку документів з оцінкою ситуації в країні та обрав новий склад ЦК КПЧ. У зверненні делегатів з'їзду до комуністичних партій усього світу зазначалося, що напередодні роботи з'їзду війська СРСР, Польщі, Болгарії, Німецької Демократичної республіки та Угорщини без будь-яких причин та без згоди легітимної влади, всупереч волі чехів і словаків «силоміць захопили нашу територію, викликали в країні заворушення» [Мусатов, 2005, с. 213]. Автори документа відкрито засуджували військову інтервенцію та заявляли, що «війська країн, в яких ми звикли бачити друзів, поведуть себе, як окупанти», але «наш народ, а з ним і наша комуністична партія ніколи не змиряться з такими діями, відкидають їх та зроблять усе для відновлення нормального життя в нашій державі» [Мусатов, 2005, с. 213]. З метою продемонструвати рішучість своїх намірів, делегати Надзвичайного ХІУ з'їзду КПЧ планували опівдні 23 серпня 1968 р. провести годинний страйк протесту [Свѣтек, 2009, s. 165]. Також вони обрали новий склад ЦК КПЧ, вивівши з нього осіб, що виступали проти демократичних реформ та скомпрометували себе співпрацею з військами країн Варшавського договору на території ЧССР. Першим секретарем ЦК КПЧ одногласно було обрано А. Дубчека, що водночас означало підтримку з'їздом політичного курсу комуністів-реформаторів. За відсутності А. Дубчека керувати Президією ЦК КПЧ було доручено секретарю ЦК В. Шилгану [Свѣтек, 2009, s. 166].

Таким чином, навіть при підтримці окупаційних військ СРСР не вдалося відновити політичний контроль над ЧССР. Лідер українських комуністів

П. Шелест з цього приводу писав наступне: «22 серпня 1968 року. Настав майже катастрофічний стан. Наші війська у Чехословаччині, а порядки там правих, антирадянських елементів. ЦК, уряд, Національні збори виступають проти нас, вимагають негайного виведення військ із країни. Придушувати все силою – загрожує небезпекою викликати в країні громадянську війну, можливе втручання НАТО. Залишатися в бездіяльності – значить приректи себе на ганьбу, презирство, показати наше безсилля...» [Медведев, 1999].

Складна ситуація в ЧССР змусила СРСР відмовитися від своїх першочергових планів та розпочати переговори з легітимними представниками ЧССР. Політична доцільність вмиг перетворила затриманих чехословацьких «контрреволюціонерів» на чолі з А. Дубчеком у партнерів Кремля. Відтак вони були доправлені в Москву для початку офіційних радянсько-чехословацьких переговорів. Туди ж 23 серпня 1968 р. прибули президент ЧССР Л. Свобода у супроводі делегації у складі Г. Гусака, В. Біляка, А. Індри та інших. Відзначимо, що Г. Гусак отримав спеціальний мандат для участі у переговорах з СРСР від керівництва Комуністичної партії Словаччини (далі КПС). Партія уповноважувала його «клопотати про звільнення інтернованих товаришів та забезпечення нормалізації діяльності легітимних представників партії та влади, нормалізації життя шляхом виведення військ Варшавського договору» [Komuniké číslo 4, 1968].

Керівництво СРСР за підсумком московських переговорів планувало підписати документ, в якому було б виправдано введення військ країн Варшавського договору в ЧССР та визнано результати Надзвичайного ХІУ з'їзду КПЧ не дійсними. Переговори проходили в умовах жорсткого тиску та відвертих погроз на адресу чехословацьких реформаторів. Зайву емоційність у хід переговорів внесло особисте ставлення Л. Брежнєва до А. Дубчека, як до людини, яка його зрадила. За свідченнями учасника московських переговорів З. Млинаржа, «Брежнєв був щиро обурений тим, що Дубчек не виправдав його довіри. «Я тобі вірив, я тебе захищав перед іншими, - дорікав він А. Дубчеку. Я казав, що наш Сашко надійний товариш. А ти нас усіх так страшенно підвів!» [Млынарж, 1992, с. 266]. Під час переговорів Л. Брежнєв виправдовував введення військ країн Варшавського договору в ЧССР «іменем загиблих у другій світовій війні – віддали свої життя і за вашу свободу, ми маємо повне право направити у вашу країну війська, щоб почуватися в безпеці в наших спільних кордонах» [Млынарж, 1992, с. 268]. Радянський лідер наголошував на тому, що СРСР змушений був ввести свої війська в Чехословаччину з тим, щоб країна «не пішла по невірному шляху» [Корнеев, 2010, с. 170]. Л. Брежнєв також вимагав від чехословацької делегації визнання недійсними рішень Надзвичайного ХІУ з'їзду КПЧ. З цією метою радянська делегація на переговорах у Москві поставила під сумнів легітимність даного з'їзду через відсутність на ньому необхідної кількості словацьких делегатів. Мовляв, рішення з'їзду не враховують думку словаків та є результатом чеського диктату в

ЧССР. У такий спосіб СРСР вирішив використати у власних інтересах прагнення словаків до рівноправності шляхом реформування державно-правового устрою ЧССР. Наприклад, учасник московських переговорів О. Косигін з цього приводу говорив наступне: «Існує федерація. Чехи зібралися та обрали за словаків керівництво. Це законно? Як можна визнати цей з'їзд, якщо у ньому не брали участі словаки?» [Корнеев, 2010, с. 170]. У подібному дусі оцінку Надзвичайному XIV з'їзду КПЧ дав і М. Підгірний. Він наголошував на тому, що рішення даного з'їзду були прийняті без представників Словаччини, яка є невіддільною та рівноправною складовою ЧССР [Корнеев, 2010, с. 172]. На цій підставі політик заявив, що радянська сторона відмовляється визнавати Надзвичайний XIV з'їзд КПЧ та його рішення [Корнеев, 2010, с. 172].

Таким чином, словацький фактор був використаний радянським керівництвом під час московських переговорів для тиску на чехословацьку делегацію та лобювання власних інтересів. Це було зумовлено ще й тим, що ситуація в Словаччині після введення війська країн Вишеградського договору була відносно спокійнішою, ніж в чеських землях. Крім того, радянське керівництво не втрачало надій вплинути на рішення з'їзду КПС, тим самим розколовши єдність чехословацької влади у поглядах на ситуацію в країні. Для цього офіційній Москві потрібно було правильно обрати кандидатуру політика, обов'язково впливового серед словацьких комуністів, який зможе лобювати її інтереси в лавах КПС та загалом в державі. Очевидно, що В. Біляк на цю роль більше не підходив, адже вдома його вважали зрадником. Це усвідомлював й сам політик, тому не тільки порадив Л. Брежнєву «шукати третього», але й організував «історичну» особисту зустріч очільника Кремля з Г. Гусаком [Macháček, 2017, s. 403]. І хоча зміст розмови двох політиків залишається невідомим, непрямі факти дають підстави припускати, що в обмін на свою лояльність до СРСР Г. Гусак заручився підтримкою вищого керівництва КПРС у питанні майбутнього державно-правового устрою Чехословаччини, а саме завершення процесу федералізації країни [Корнеев, 2010, с. 176]. Я. Пауер з цього приводу писав, що у такий спосіб Г. Гусак прагнув посилити позиції словаків напередодні майбутніх переговорів про чесько-словацьку федерацію [Macháček, 2017, s. 405].

Г. Гусак усвідомлюючи неможливість найближчим часом нейтралізувати радянський вплив на суспільно-політичні процеси в ЧССР заявив, що ЦК КПС не визнає й не визнає новий склад ЦК КПЧ, оскільки на з'їзді були відсутні словацькі делегати. На думку політика, якщо рішення Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ будуть визнані дійсними, то це приведе до зростання сепаратистського руху в Словаччині та загрожуватиме єдності Чехословаччини [Корнеев, 2010, с. 175]. Стосовно перебування на території ЧССР військ країн Варшавського договору, Г. Гусак погоджувався з тимчасовим перебуванням радянських військ, але просив про виведення решти [Macháček, 2017, s. 405]. Для багатьох учасників московських переговорів подібні заяви Г. Гусака стали несподіванкою. Однак, як відзначав З. Млинарж,

Г. Гусак готовий був принести в жертву власним політичним амбіціям реформи «Празької весни» [Млынарж, 1992, с. 148].

У підсумку СРСР вирішив зробити ставку на Г. Гусака, який мав мандат від КПС для участі у переговорах, а також «розуміє ситуацію та бачить, куди вона може привести» [Корнеев, 2010, с. 175]. Першочерговим завданням Г. Гусака було не допустити підтримки рішень Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ словацькими комуністами та допомогти СРСР стабілізувати суспільно-політичну ситуацію в ЧССР. Участь Г. Гусака у московських переговорах в серпні 1968 р. засвідчила, що він є прагматиком, який воліє не брати до уваги моральний стан чехів і словаків, які прагнуть сатисфакції за військову окупацію своєї країни. Згодом з цього приводу він говорив, що «в політиці не можемо бути наївними, повинні розмірковувати тверезо» [Macháček, 2017, s. 404]. Власну прихильність до Л. Брежнєва пояснював тим, що той наділений великою владою, а тому «потрібно з ним рахуватися, співпрацювати, а не конфліктувати» [Macháček, 2017, s. 405].

За підсумком радянсько-чехословацьких переговорів 23–26 серпня 1968 р. був підписаний Московський протокол. Показово, що його підписали усі представники чехословацької делегації, окрім голови Національного фронту Ф. Крігеля. Текст Московського протоколу зберігався у таємниці, а для громадськості було підготовлено спеціальне комюніке. СРСР заявляв про «розуміння та підтримку позиції керівництва КПЧ та ЧССР», яке планує керуватися рішеннями січневого та травневого пленумів ЦК КПЧ з метою «удосконалення методів керівництва суспільством, розвитку соціалістичної демократії та зміцнення соціалістичного ладу на базі марксизму-ленінізму» [Коммюніке о советско-чехословацких переговорах, 1968, с. 2]. Таким чином, офіційна Москва відмовлялася від першочергових планів зміни керівництва КПЧ та уряду. А. Дубчек залишався першим секретарем ЦК КПЧ, О. Черник – прем'єр-міністром ЧССР, Й. Сморковський – головою Національних зборів ЧССР, а Л. Свобода – президентом ЧССР. Проте з керівних посад у партії мали піти ідеологи «Празької весни» Ф. Крігель, Ч. Цисарж та О. Шик. Термін перебування окупаційних військ країн Варшавського договору визначався досягненням повної «нормалізації» становища в ЧССР. Водночас у документі зазначалося, що війська не будуть втручатися у внутрішні справи країни. Зі змісту комюніке ставало зрозуміло, що рішення Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ визнавалися недійсними. Підсумки московських переговорів фактично заклали основи нового політичного курсу на згортання демократичних реформ «Празької весни».

Перші повідомлення про результати серпневих радянсько-чехословацьких переговорів викликали обурення громадськості ЧССР, яка сприйняла їх як капітуляцію чехословацької влади. Проте 27 серпня 1968 р. А. Дубчек під час свого виступу по радіо та телебаченню шляхом дезінформації й озвучення нездійснених обіцянок зумів заспокоїти партію й суспільство [Вондрова, 2010, с. 81–82]. Він заявив, що виведення військ країн Варшавського договору з

території ЧССР буде головною метою діяльності влади, але вона буде змушена діяти «в умовах, які будуть залежати не тільки від нашої волі» [Богданов, 2010, с. 56]. У відповідь в ЧССР стали масово прийматися резолюції про довіру до керівництва країни, хоча й без підтримки положень московського комюніке. Цьому, серед іншого, посприяло й те, що радянські війська поступово почали залишати Прагу, а частина підрозділів, насамперед німецькі, угорські, польські та болгарські бригади, виводилися із ЧССР.

26 серпня 1968 р. у Братиславі розпочав свою роботу з'їзд КПС. Цікаво, що учасники з'їзду спершу підтримали програму перебудови ЧССР на федеративних засадах та прийняли резолюцію про визнання результатів Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ. Також делегати з'їзду КПС засудили введення військ країн Варшавського договору в Чехословаччину та підтримали курс на продовження реформ, започаткованих під час «Празької весни». Однак подальший хід роботи з'їзду змінив Г. Гусак. Він прибув на нього 27 серпня 1968 р. з метою переконати членів ЦК КПС та братиславської міської організації КПС не визнавати результатів Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ та анулювати свою ж резолюцію від 26 серпня 1968 р. Відомо, що Г. Гусак провів низку кулуарних перемовин під час перерви у роботі з'їзду та в результаті зумів заручитися підтримкою місцевих комуністів. 28 серпня 1968 р. Г. Гусак виступив на з'їзді КПС та закликав його учасників не визнавати результатів Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ через недотримання процедури виборів словацьких членів до складу нового ЦК. Зокрема під час свого виступу на з'їзді Г. Гусак заявив: «У Празі вчора зібрався новий центральний комітет, а я, нібито, є його членом... ніхто мене не викликав на жодну нараду, я взагалі не знаю з ким зі словаків говорили. А виступає від імені усієї держави, усієї партії, від імені Словаччини. Дозвольте протестувати проти такого підходу. Таку демократію я не розумію... Я вважаю, що поводитися так само зі словацькими комуністами ніхто не має права. На початок роботи з'їзду, як я чув (не ручаюся за точне число), прибули чотири делегати від Словаччини, інші під'їхали пізніше. У Словаччині було обрано, якщо я не помиляюся, до 300 делегатів на з'їзд КПЧ, а було не більше 10% делегатів, обраних від Словаччини» [Rychlík, 2015, s. 505].

Серпневий з'їзд КПС став часом особистого триумфу Г. Гусака. Він не тільки очолив Комуністичну партію Словаччини, але й домігся прийняття її з'їздом резолюції про не визнавання результатів Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ. Показово, що резолюцію було ухвалено практично одногосно, за винятком 19 депутатів, які під час голосування утрималися. Г. Гусак та ще тридцять словацьких політиків, обраних до ЦК КПЧ під час Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ добровільно відмовилися від своїх посад. Таким чином, результати братиславського з'їзду КПС послабили позиції комуністів-реформаторів у партії та державі, зруйнували єдність чехословацької влади у політичному протистоянні з СРСР. Це дало підстави окремим чеським політикам говорити про словацький «ніж у спину», аналогічний до березня 1939р. [Rychlík,

2015, s. 507–508].

Важливість словацького фактора в ЧССР під час серпневих подій 1968 р. засвідчило й те, що у чеських землях в цей час активно поширювалися чутки про бажання Словаччина вийти зі складу спільної держави та приєднатися до Радянського Союзу. Так, учасник братиславського з'їзду КПС Хабада з цього приводу говорив, що останнім часом з'являються різні варіанти вирішення словацького питання й «згідно одного з них, Словаччина може стати ще однією союзною республікою Радянського Союзу» [Rychlík, 2015, s. 510]. Цікаво, що у своїх спогадах прокремлівський політик В. Біляк стверджував, що подібні розмови були цілеспрямованою акцією «правих сил» з метою його дискредитації. Саме тому «у Празі говорили про те, що я хочу відірвати Словаччину від ЧССР, хочу, щоб Словаччина стала самостійною, ... що я прагну відторгнення Словаччини та приєднання її до Радянського Союзу» [Rychlík, 2015, s. 510]. Відтак не дивно, що завершення процесу федералізації ЧССР, розпочатого під час «Празької весни», знову набуло неабиякої актуальності в суспільстві та державі. Недарма 5 вересня 1968 р. Г. Гусак на пленарному засіданні ЦК КПС заявив, що буде активно працювати над тим, щоб до кінця жовтня Конституційний закон про федерацію був прийнятий [Macháček, 2017, s. 381].

Висновки. Окупація ЧССР військами країн Варшавського договору в серпні 1968 р. призупинила процес федералізації країни. СРСР завдяки операції «Дунай» швидко досяг військових цілей в ЧССР, але зазнав політичної поразки, не зумівши домогтися передачі влади в країні до рук прокремлівських політиків. Вкрай негативна реакція влади та суспільства на перебування в ЧССР іноземних військ та підсумки роботи Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ змусили СРСР змінити першочергові плани та ініціювати переговори з представниками чехословацької влади у Москві в серпні 1968 р. Під час переговорів радянське керівництво використало в інтересах СРСР прагнення словаків до рівноправності та пообіцяло підтримку у питанні майбутнього державного-правового устрою. У результаті присутній на московських переговорах «батько федерації» Г. Гусак прагматично змінив курс та став прихильником Л. Брежнєва. Він не тільки не допустив того, щоб словацькі комуністи на своєму з'їзді в Братиславі підтримали рішення Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ, але й активно долучився до «нормалізації» суспільно-політичного становища в ЧССР восени 1968 р. Режим «нормалізації» розпочав поступовий демонтаж цінностей, свобод та досягнень «Празької весни», широкомасштабні чистки в лавах КПЧ та державних структурах, нові політичні процеси. На цьому тлі чи не єдиним продовженням реформ весни 1968 р. був процес федералізації ЧССР, який завершився 27 жовтня 1968 р. ухваленням Національними зборами закону про Чехословацьку федерацію. Відтак перспектива подальших досліджень полягає у необхідності висвітлення завершального етапу процесу федералізації ЧССР, результатом якого стало прийняття Конституційного закону про Чехословацьку федерацію.

Список використаних джерел

- Cvrček, L. 2009. Vysočany 1968. Mimořádný XIV. sjezd KSČ, *Ústav pro studium totalitních režimů*, s. 138-183.
- Dalekopis dokumentující odpor občianskej verejnosti proti okupantom*, 22. Augusta 1968, Pučík, M. 1999. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, s.162.
- Komuniké číslo 4 zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS*, Bratislava 23.VIII.1968, Pučík, M. 1999. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, s.163.
- Macháček, M., 2017, s. *Gustáv Husák*, Praha: Vyšehrad, 631 s.
- Pozývaci list z augusta 1968*, URL: https://www.21august1968.sk/data_august68/dokumenty/pozyvací-list-1968.pdf. (останній візит 07.11.2023).
- Rychlík, J., 1998. Vznik československé federace, *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997*, Liberec, s. 129–138.
- Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, 688 s.
- Sikora, S. 2008. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, Bratislava: Historický ústav SAV, 229 s.
- 1968 – придушення «Празької весни»*, Інститут національної пам'яті, URL: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkoj-vesny>. (останній візит 07.11.2023).
- Александров-Агентов, А.М. 1994. *От Коллонтай до Горбачева*. Воспоминания дипломата, советника А.А. Громыко, помощника Л.И. Брежнева, Ю.В. Андропова, К.У. Черненко и М.С. Горбачева, М. Международные отношения, 304 с.
- Богданов, Ю. 2010. Судьба реформатора (По странициам воспоминаний Александра Дубчека), *1968 год. «Пражская весна». Историческая ретроспектива*: Сборник статей, М.: РОССПЭН, с. 29–59.
- Вондрова, И. 2010. «Пражская весна» 1968 года и гражданское общество, *1968 год. «Пражская весна». Историческая ретроспектива*: Сборник статей, М.: РОССПЭН, с. 60–86.
- Записка Комитета госбезопасности при СМ СССР «О деятельности контрреволюционного подполья в Чехословакии»*, Чехословацкий кризис 1967 – 1969 гг. В документах ЦК КПСС, Москва, 2010, с. 942–970.
- Коммюнике о советско-чехословацких переговорах, *Знамя коммунизма*, 1968, 31 августа, №105, с. 2.
- Корнеев, С. 2010. Словацкий фактор в ходе советско-чехословацких переговоров в Москве в августе 1968 года, *1968 год. «Пражская весна». Историческая ретроспектива*: Сборник статей, М.: РОССПЭН, 2010, с. 167–180.
- Медведев, Р. Начало и конец «Пражской весны», URL: https://zn.ua/SOCIUM/nachalo_i_konets_prazhskoy-vesny.html (останній візит 07.11.2023).
- Млынарж, З. 1992. *Мороз ударил из Кремля*, Москва, 288 с.
- Мусатов, В., 2005. Советский Союз и Пражская весна 1968 г., *Чехия и Словакия в XX веке*: [Очерки истории], в 2-х кн., кн. 2., М.: Наука, с. 162–233.
- Нариси історії Чехії*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017, 464 с.
- Постоловський, Р., Сласаренко, А. 2018. «Празька весна» 1968 року в Чехословаччині в українській історіографії, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 27, с. 106–119.
- Шаповал, Ю., 2013. *Петро Шелест*, Харків: Фоліо, 127 с.
- Федорчак, П., Федорчак, Т. 2012. Празька весна: передумови, міжнародний резонанс та наслідки, *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, Вип. 22, с. 76–82.

References

- 1968 – prydushennia «Prazkoj vesny»*, Instytut nacionalnoi pamiaty, URL: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkoj-vesny>. (07.11.2023). (in Ukrainian).
- Aleksandrov-Agentov, A.M., 1994. *От Kollontai do Gorbacheva*. Vospominaniia diplomata sovetnika A. A. Gromyko pomoshchnika L. I. Brezhneva, IU. V. Andropova, K. U. Chernenko i M. S. Gorbacheva [From Kollontai to Gorbachev. Memoirs of a diplomat, adviser to A.A. Gromyko, assistant to L.I. Brezhnev, Yu.V. Andropov, K.U. Chernenko and M.S. Gorbachev], М.: Mezhdunarodnye otnosheniia, 304 s. (in Russian).
- Bogdanov, IU., 2010. Sudba reformatora. (Po strannitsam vospominanii Aleksandra Dubcheka) [The fate of the reformer (According to the memoirs of Alexander Dubcek)], *1968 god, Prazhskaiia vesna. Istoricheskaia retrospektiva*: Sbornik statei, М.: ROSSPEN, s. 29–59. (in Russian).
- Cvrček, L. 2009. Vysočany 1968. Mimořádný XIV. sjezd KSČ, *Ústav pro studium totalitních režimů*, s. 138-183. (in Czech).
- Dalekopis dokumentující odpor občianskej verejnosti proti okupantom*, 22. Augusta 1968, Pučík, M. 1999. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, s. 162. (in Slovak).
- Fedorchak, P., Fedorchak, T. 2012. Prazka vesna: peredumovy, mizhnarodnyi rezonans ta naslidky [The Prague Spring: change your mind, international resonance and legacy], *Visnyk Prykarpatskoho universytetu*. Istoriia, vyp. 22, s. 76–82. (in Ukrainian).
- Kommiunike o sovetско-chekhoslovatskikh peregovorakh* [Communiqué on Soviet-Czechoslovak negotiations], *Znamia kommunizma*, 1968, 31 avgusta, №105, s. 2. (in Russian).
- Komuniké číslo 4 zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS*, Bratislava 23.VIII.1968, Pučík, M. 1999. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, s. 163. (in Slovak).
- Korneev, S., 2010. Slovatskii faktor v khode sovetско-chekhoslovatskikh peregovory v Moskve v avguste 1968 goda [The Slovak factor during the Soviet-Czechoslovak negotiations in Moscow in August 1968], *1968 god, Prazhskaiia vesna. Istoricheskaia retrospektiva*: Sbornik statei, М.: ROSSPEN, s. 167–180. (in Russian).
- Macháček, M., 2017. *Gustáv Husák*, Praha: Vyšehrad, 631 s. (in Czech).
- Medvedev, R., 1999. Nachalo i konets Prazhskoi vesny [The beginning and end of the Prague Spring], URL: https://zn.ua/SOCIUM/nachalo_i_konets_prazhskoy-vesny.html. (07.11.2023). (in Russian).
- Mlynarzh, Z., 1992. *Moroz udaril iz Kremliia* [Frost struck from the Kremlin], Moskva, 288 s. (in Russian).
- Musatov, V., 2005. Sovetskii Soiuz i Prazhskaiia vesna 1968 g. [The Soviet Union and the Prague Spring of 1968], *Chekhiia i Slovakiia v XX veke* [Ocherki istorii] v 2-kh kn., kn. 2., М.: Nauka, s. 162–233. (in Russian).
- Narysy istorii Chekhii* [Draw the history of the Czech]. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv, Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017, 464 s. (in Ukrainian).

Postolovskyi, R., Slasarenko, A. 2018. «Prazka vesna» 1968 roku v Chekhoslovachchyni v ukrainiskii istoriohrafii [The Prague Spring of 1968 in Czechoslovakia in Ukrainian historiography], *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, Vyp. 27, s. 106–119. (in Ukrainian).

Pozývaci list z augusta 1968, URL: https://www.21august1968.sk/data_august68/dokumenty/pozyvaci-list-1968.pdf. (07.11.2023). (in Russian).

Rychlík, J., 1998. Vznik československé federace, *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberecký seminar 1996, 1997*. Liberec, s. 129–138. (in Czech).

Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, 688 s. (in Czech).

Shapoval, Yu., 2013. *Petro Shelest* [Petro Shelest], Kharkiv: Folio, 127 s. (in Ukrainian).

Sikora, S. 2008. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, Bratislava: Historický ústav SAV, 229 s. (in Slovak).

Vondrova, I., 2010. Prazhskaia vesna 1968 goda i grazhdanskoe obshchestvo [The Prague Spring of 1968 and civil society], *1968 god, Prazhskaia vesna. Istoricheskaia retrospektiva: Sbornik statei*, M.: ROSSPEN, s. 60–86. (in Russian).

Zapiska Komiteta gosbezopasnosti pri SM SSSR O deiatelnosti kontrevoliutsionnogo podpolia v Chekhoslovakii [Note from the State Security Committee under the Council of Ministers of the USSR On the activities of the counter-revolutionary underground in Czechoslovakia], *Chekhoslovatskii kriziz 1967 – 1969 gg. V dokumentakh TSK KPSS Moskva*, 2010, s. 942–970 (in Russian).

Ihor Shnitser

Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, SHEE «Uzhhorod National University»

INFLUENCE OF THE SLOVAK FACTOR ON THE EVENTS OF AUGUST 1968 IN CZECHOSLOVAKIA

The article highlights the influence of the Slovak factor on the events of August 1968 in Czechoslovakia, when the troops of the Warsaw Pact countries were introduced to the country in order to curtail the democratic reforms of the "Prague Spring". The lower chronological limit of the study is dictated by the beginning of the invasion of the troops of the Warsaw Pact countries into Czechoslovakia on the night of August 20–21, 1968. The lower chronological limit of the study is dictated by the beginning of the invasion of the troops of the Warsaw Pact countries into Czechoslovakia on the night of August 20–21, 1968. The upper chronological limit of the article is determined by the completion of the work of the Congress of the Communist Party of Slovakia, which, not recognizing the results of the Extraordinary XIV Congress of the Communist Party of Czechoslovakia, destroyed Czechoslovak unity in the political confrontation with the Soviet Union and laid the foundations for the "normalization" regime. The research methodology in this article is based on the scientific principles of historicism, objectivity, and systematics. The author used such special-historical methods as historical-comparative, problem-chronological, historiographical analysis, etc. The article found that the occupation of Czechoslovakia by the troops of the Warsaw Pact countries in August 1968 stopped the process of federalization of the country. The USSR, having achieved its military goals in Czechoslovakia, suffered a political defeat because it failed to achieve the transfer of power in the country to the hands of pro-Kremlin politicians. This was evidenced by the reaction of the authorities and society to the presence of foreign troops in the Czechoslovak SSR and the results of the work of the Extraordinary General Assembly of the Congress of the Communist Party of Ukraine. The author found out that in order to "normalize" the situation in the Czechoslovak SSR, during the Moscow negotiations with representatives of the Czechoslovak authorities in August 1968, the USSR used the desire of Slovaks for equality in its own interests and promised support in the issue of the future state-legal system. As a result, the "father of the federation" G. Husak, who was present at the negotiations, pragmatically changed course and became a supporter of L. Brezhnev, thus destroying the unity of the Czechoslovak authorities in their views on the occupation of Czechoslovakia by the troops of the Warsaw Pact countries and its consequences. In the interests of the USSR, G. Husak prevented Slovak communists from supporting the decisions of the Extraordinary Central Committee of the Congress of the Communist Party of Ukraine at the Bratislava congress and, as the head of the party, actively participated in the "normalization" of the situation in Czechoslovakia in the fall of 1968. As a result, the process of federalization of Czechoslovakia, despite the gradual collapse of democratic reforms of the "Prague Spring", as expected, was quickly restored.

Keywords: Czechoslovakia, federation, occupation, Soviet Union, Extraordinary Congress of the Communist Party of Czechoslovakia, Moscow Protocol, Gustav Husak, Slovak factor.